

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-1>
 УДК 1:37(355.01+2:165.194)

Михайло Бойченко

Виправлення іменувань речей: примус війни у освіті і суспільному житті

Освіта постає як сфера пріоритетного використання базового словника суспільства, і водночас саме тому у сфері освіти найкраще починати виправлення і очищення цього словника. Війна ставить завдання радикально переглянути суспільні цінності, відмовитися від невиправданих компромісів, і належним шляхом для цього є виправлення імен. Свого часу за допомогою іменування люди фіксували важливі характеристики світу, категоризували і класифікували їх, встановлювали відповідні маркери для життєво важливих явищ і процесів. Це відображено, зокрема, у біблійному міфі про Адама, який давав імена живим істотам. Ситуацію виправлення імен як необхідної процедури, до якої має періодично звертатися суспільство, роз'яснив і концептуалізував китайський філософ Конфуцій. Однак, не варто чекати, поки війна або інша глибока суспільна криза викличе необхідність виправлення імен – слід здійснювати виправлення імен постійно, як буденну процедуру, як елемент застосування критичного мислення. Втім, на відміну від традиційного уявлення щодо критичного мислення, виправлення імен потребує також віри – для утвердження тих цінностей, які не підлягають критичному перегляду. У добу війни це – віра у Перемогу. Виправлення імен має свого носія – нове покоління, цінності якого сформувала участь у війні. Нинішня війна росії проти України багата у чому відтворює ціннісну диспозицію війни Південної Конфедерації проти Півночі у США в 1861–1865 роках – можна висувати з цього важливі уроки війни. Одним з найважливіших завдань є належне іменування зла злом, протиставити одностайне суспільне обурення прагненню сильних утвердитись за рахунок слабших. Іменування зла злом відкриває можливість утвердити добро як силу, виявити економічні, політичні і воєнні переваги, які надає моральна правота.

Ключові слова: освіта, війна, виправлення імен, виправлення іменувань, добро, зло, покоління, Україна.

Вступ

Війна знімає усе наносне, усе необов'язкове: усі прикраси, які затіняють справжню красу, усю нещирю моральність, яка намагається виштовхати справжню мораль і чесну етику, усю ганебну пост-правду,

© Михайло Бойченко, 2022

яка закаламучує бачення істини як вона є. Деякі філософи сказали би, що відкинуто усі акциденції заради субстанції в чистому вигляді. Але це не так: акциденції є тим, без чого неможливий жоден феномен – адже сутність потребує прояву, те, що видається випадково наявним, також повинно мати підстави для своєї наявності, нехай і тимчасової – врешті, все є часовим і тимчасовим, все залежить від системи координат, у якій ми його спостерігаємо і оцінюємо.

Але однозначно війна відкидає гібридність. Якщо у мирний час виникає багато змішаних явищ, і навіть вдається здійснювати стратегію гібридності, включно зі стратегією гібридної війни, то війна «гаряча» робить не лише чорне чорним, а біле білим, але й повертає усім кольорам їхню чистоту і достеменність. Чистота повертається і почуттям – все проходить випробування на міцність. Війна не дає нічому набувати видимості – навпаки, війна руйнує усі симулякри, усе виводить на чисту воду і винагороджує і карає без суду, на місці, за законами воєнного часу. Війна повертає усьому його справжні, достеменні імена – не лише тому, що усім стає конче потрібною певність і визначеність, але й тому, що ця визначеність, нерідко трагічна, сама ставить усіх перед фактом свого існування, який неможливо заперечити.

У цьому – великий життєвий урок, але це не просто урок історії – це ціннісна основа нових поколінь, те, що надає сенсу їхньому життю. Очищення і виправлення імен – не лише передумова і уможливлення будь-якої освіти, це пряме і основне завдання будь-якої освіти у зламні моменти історії. Саме освіта має бути першою у такому очищенні, саме вчителі і професори мають подавати приклад називання речей своїми іменами.

Гірко, коли вчорашні вчителі філософії сьогодні виявляються пропагандистами облудного універсалізму і адвокатами вбивць – таким постав, на жаль німецький філософ Юрген Габермас [Habermas 2022]. Але це дало можливість зміцнити голос правди, який заперечив цю облуду і закликав до справжнього універсалізму – таким, на нашу гордість став голос українського філософа, нашого колеги Антолія Єрмоленка [Yermolenko 2022]. Це говорить про те, що не кожен філософ здатен вистояти перед спокусою самозаспокоєння, а геніальність не є індульгенцією від моральної корозії. Тим більш важливо, що голос правди все ж звучить, і це – голос філософа. Саме цей голос є важливим у створенні психосоціокультурної матриці філософування, яке поширюється далеко за межі самої філософії, і передусім – у царину освіти [Karpenko & Guzhva 2021].

Мова йде не про опанування лексиконом війни і адаптувати до жахів війни, як спрощено собі уявляють деякі благодійні організації [Teaching 2022], щиро переслідуючи гуманні цілі, але досягаючи насправді передусім найбільш анти-гуманного результату – нормалізації війни. Ні, мова має йти про корені війни та те, як їх викорінювати. Війну породжують спо-

творені цінності, які закріплюють спотворенням імен. Отже, відновлення справжніх імен речей, тобто виправлення імен, є одним із важливих шляхів відновлення справжніх гуманних цілей і гуманістичних цінностей.

Іменування речей (Адам) і виправлення імен (Конфуцій)

Кожна культура починається з іменування речей – у найбільш широкому сенсі: від буквального надання особистих імен до називання понять і категорій для речей, справ, феноменів.

Одним з найбільш відомих міфів про іменування речей є біблійний міф про Адама, котрому Бог дозволив і доручив давати імена усім тваринам і птахам, а по суті – усьому, що він зустріне у світі, усім речам, створеним для нього Богом. Іменування означало прийняття прав користування і відповідно – взяття на себе відповідальності за тих, кого іменував і тим самим взяв під свою опіку. Іменування не є набуттям права власності – адже для Біблії єдиним кінцевим і справжнім власником усього в цьому світі є лише Бог. Він благословляє Адама на іменування живих істот, а відповідно і нащадків Адама на користування тим, що іменував їхній прародитель, і користування саме у відповідності до цього іменування: «І вчинив Господь Бог із землі всю польову звірину, і все птаство небесне, і до Адама привів, щоб побачити, як він їх кликатиме. А все, як покличе Адам до них, до живої душі воно ймення йому. І назвав Адам імена всій худобі, і птаству небесному, і всій польовій звірині...» (Буття 2:19-20) [Огієнко 2022/1962].

Свавільна зміна і заміщення імен є неприпустимими, адже є не просто філологічними вправами, а зазіханням на Божий задум, на Боже благословення. Таким займався Сатана, який хотів зробити світ кращим, аніж його створив Бог, прагнув зробити дещо поза тим, що було Ним задумано. Справа ця заздальгідь марна і нерозумна, але вона плодить масу нових знаків, що імітують імена, але іменами насправді не є, адже вони нічого по-справжньому не позначають – дійсно, Сатана є не спроможним створити нічого справжнього, тривкого, того, що має буття, він – майстер тіней, а отже імена для цих тіней – тіні тіней. Сатана – батько брехні, як каже Біблія: «Ваш батько диявол, і пожадливісті батька свого ви виконувати хочете. Він був душолюб споконвіку, і в правді не встояв, бо правди нема в нім. Як говорить неправду, то говорить зо свого, бо він неправдомовець і батько неправді» (Від Івана 8:44) [Огієнко 2022/1962]. Таке викривлення імен є результатом свавільної примхи, погорди, Бог попускає його лише як результат деякого надміру можливостей, який Він надає усім своїм творінням.

Біблійна міфологія створює певну ціннісну і смислову матрицю, з якої виходить християнська цивілізація, а отже, значною мірою – не

лише сучасна європейська цивілізація, але й те, що багато дослідників називають сучасною глобальною цивілізацією. Втім, не можна відкидати також і інших, не-європейських впливів, яких зазнала ця глобальна цивілізація, зокрема – впливу китайської цивілізації, протягом своєї історії найбільш впливової у своєму регіоні, а нині – і все більш впливової глобально.

Цікавим є приклад з так званим «виправленням імен», яке вважав необхідним регулярно здійснювати китайський мудрець і філософ Конфуцій: словам треба повертати їх справжнє значення, щоби уникати облуди і брехні – навіть усупереч усіляким ритуалам і чинопочитанням, усупереч бажанню догодити і прикрасити реальність. Ось як це пояснює Вчитель Кун: «Шляхетний муж обережний з невідомим. Якщо імена неправильні, то слова не мають під собою основи. Якщо під словами немає основи, справи не здійснюються. Якщо справи не здійснюються, ритуал і музика спустошені та зневажені. Якщо в ритуалі і музиці немає гармонії, вимоги і кари не застосовуються належним чином. Якщо так, то народу нікуди поставити ногу і немає до чого прикласти руку. Тому шляхетний муж, коли накладає імена на існуюче, повинен промовляти їх без недбалості, а те, що висловив, має виконувати сумлінно. В його словах не має бути навмисної або ж випадкової відстані між іменем і суттю» [Konfuzius 1988]. За Конфуцієм мова йде не стільки про одноразове дарування імені, як це у міфі про Адама, але про постійне практикування у правильному і чесному вживанні імен. У 6 столітті до нашої ери Конфуцій виробив повністю незалежне від юдео-християнського власне вчення про боротьбу з викривленням імен.

На думку українського філософа Івана Бойченка, вчення Конфуція не є орієнтованим на минуле: «Конфуцій загострює увагу переважно на земних справах і передусім – на питаннях впорядкованості відносин між людьми у піднебесній» [Бойченко 2000: 555]. Втім, все ж хтось витлумачує таке виправлення імен як повернення до минулого: «Філософ домагався “виправлення імен”, сподіваючись у такий спосіб повернути людям утрачену совість» [Крижанівський 2002: 481]. Інші навпаки – кажуть, що саме повернення до минулого перешкоджає виправленню імен. Так, український знавець китайської філософії Володимир Єшкілев стверджує, що люди у звичайному житті схильні бути традиціоналістами у найгіршому сенсі: «Коли людям пропонують назвати речі їхніми справжніми іменами, вони починають розповідати, чому це не потрібно. Чому треба чіплятися за старі брехливі імена. Вони кажуть про традицію, про те, що «люди не сприймуть правду без підготовки», про те, що «минуле треба поважати, бо воно нас вчить». Тим часом, в ситуації, коли потрібні дії в ім'я змін, немає нічого шкідливішого за історію. За інституціональну пам'ять людства. Історія – неозора скарбниця старих

неправильних імен. Саме з неї жерці пост-правди, творці Великої Брехні витягують свої інструменти для створення ілюзій та різних варіантів змістової порожнечі» [Єшкілев 2019]. Далі Єшкілев стверджує, що історію можна перекручувати як завгодно і скільки завгодно разів. Це вже більше нагадує радикалізовану версію праці німецького філософа Фрідріха Ніцше «Про шкоду і користь історії для життя» [Nietzsche 1874], але вже точно не має жодного стосунку до Конфуція. Адже свою прагматику Конфуцій ретельно обґрунтував коректним тлумаченням історії, навчанням у історії, виправленням історії – не аби-яким, а саме у відповідності до істини і правди. Саме у цьому відмінність між Конфуцієм, Біблією і сучасним мета-модерном: у шанобливому ставленні до світу і до історії як важливої його частини. Лише у повазі до світу можна давати ті імена, які для кожної речі і істоти «до живої душі воно ймення йому», як пише Біблія. Речі і істоти слід «кликати», а не «обзивати» – суть виправлення імен у шанобливому ставленні до іменованого, а точніше – у поверненні цього ставлення у ситуації його більшої чи меншої втрати.

Війна постає як радикальне нехтування правдою, як жахлива несправедливість, як постання проти істини світу, як звеличення смерті і паплюження життя. Усе це є значною мірою наслідком жахів війни, але ще більшою мірою першопочатково сама війна є результатом викривлення імен, торжества брехні над істиною, яке прокладає шлях для торжества кривди над правдою. Адже війна якщо для одних є шансом повернутися до чистоти правди, звільнивши її від нашарувань, то для інших війна є можливістю брехню зробити істиною, насадити примусово свою ідеологію, зробити насильство нормою життя і у такий спосіб «нормалізувати» те, що ніколи би не мало стати нормою.

Здавалося би, достатньо звернутися до процедур і засобів критичного мислення – і можна чітко і послідовно виправити усі імена. Однак, в умовах війни не так легко науковими засобами спростувати несправедливий характер війни, яку розпочала країна-агресор: вона має свою «правду», свій самодостатній символічний універсум, всередині якого все виглядає логічним і несуперечливим. Заперечити цю хибну у самій своїй ціннісній основі систему можна, лише базуючись на іншій ціннісній системі – протиставляючи не раціональні аргументи, а цінності, які ніколи неможливо раціонально остаточно підтвердити чи спростувати. Це питання боротьби воль і віри, героїв і жертв, а не раціональних аргументів.

Релігія Перемоги як основа нової певності у речах

Саму війну нерідко розглядають як засіб очищення – так вважав, зокрема німецький філософ Георг Гегель [Гегель 2000]. Однак, змітаючи усі умовності, плутанину і нещирість мирного часу, війна створює власні

умовності, двозначності і щирий обман. Війна створює ситуацію нової релігії – зі своїми святими, своїм Богом, своєю вірою. Без цього – не перемогти. Але ця віра не може бути сліпою, якщо наше прагнення до перемоги є щирим і непохитним. Якщо у війну ми щось готові простити, на щось закрити очі – то лише заради перемоги, виправдовуємо свідомо те, що у мирний час ніколи би не прийняли – легітимуємо певні дії лише святим авторитетом Перемоги.

На час війни ми забуваємо усі давні «гріхи» наших героїв – якщо ці герої проходять справжню метаморфозу, якщо вони свідомо і чесно відкидають свої старі «витівки», якщо вони стають істинними неофітами релігії Перемоги. Більше того, інколи ми навіть закриваємо очі на деякі нові неоднозначності у поведінці наших нових героїв – якщо так треба для Перемоги. Тут варто згадати італійського політичного філософа Ніколо Макіавелі і його виправдання будь-яких дій правителя, якщо вони спрямовані на благо свого народу, своєї країни [Мак'явеллі 2019]. Сучасним героям надається безпрецедентна довіра, однак це не означає, що ця довіра сліпа – усі все бачать (у сучасному світі взагалі щось приховати практично неможливо), але не засуджують – доти, доки є результат для Перемоги. Звісно, це вимагає безпрецедентної витримки і толерантності до дій героїв, однак це не безтурботне і легковажне всепрощення політичної коректності – це подвиг самообмеження і стриманості, коли критичне мислення застосовується до самого критичного мислення. Ми дозволяємо героям те, чого не дозволяємо собі – і у цьому теж полягає своєрідний наш героїзм. Знову ж таки – усе це лише до того моменту, поки герої залишаються героями: будь-яке відхилення від справи Перемоги знімає з них імунітет недоторканності, хоча й залишає вдячність за вже зроблені подвиги – вдячність, яка теж має свої межі. Такою є тонка, але дуже прозора і всім зрозуміла система стримувань і противаг, у якій можливе народження культури героїзму. Адже героями стають саме завдяки суспільному визнанню, а воно теж має свої підстави, свої правила і свої межі. Досить звернутися до «Порівняльних життєписів» Плутарха, щоби це відчуті і зрозуміти [Плутарх 1991].

Релігія Перемоги має своїх святих – героїв війни, свого Бога – Перемогу, але релігія Перемоги неможлива без віри у Перемогу – ця віра є основою суспільного визнання під час війни.

Не слід забувати, що таку ж релігію, багато у чому схожу, – хоча й базовану на інших цінностях, іншій культурі, іншому менталітеті тощо, – сповідує наш ворог, просто він вірить у свою перемогу. Тому комунікація і порозуміння з ворогом під час війни практично неможливі. Це розмова глухого з німим – як для нас, так і для них. Компроміси і поступки тут неможливі – війна по суті має релігійний характер і Бог кожної зі сторін не потерпить присутності чужого бога, адже Перемога одних можлива

лише за рахунок розгромної поразки інших. Саме тому перемовини під час війни фактично мають сенс лише як промацування попередніх умов майбутньої капітуляції, яку готує кожна зі сторін (перемовини як прикриття для перепочинку і підтягування резервів мають лише тактичне значення). Саме тому капітуляція повинна мати реалістичні обриси для переможеного – цим пришвидшується його згода визнати свою поразку. Не варто попередніми умовами капітуляції передчасно лякати переможеного – в залежності від того, коли і як він визнає поразку, ці попередні умови можна згодом, після Перемоги, зробити м'якшими або жорсткішими. Це теж частина війни, і на останній її фазі – чи не найважливіша. Однак, безумовно, війни виграє і програє збройна боротьба, а не дипломатія. Віру в Перемогу живлять здобутки військових, дипломати здатні лише зберегти і примножити, або розгубити і применшити ці здобутки.

Віра має сенс як антипод віри ворога – це змагання волю, здатності до концентрації зусиль і вмінні спрямовувати їх до перемоги. Адже віра – це не сліпий фанатизм, а здатність до аскези, самообмеження, але не для самовиснаження, навпаки – заради максимальної концентрації сил на важливих завданнях завдяки відмові від усього, від чого можна відмовитися. Звісно, не йде мова про відмову від кохання – адже кожен з нас і живе заради кохання, не заради ж задоволення суто біологічних потреб. Кохання є тим найчистішим, найбільш суттєвим, субстанційним для людини. Адже віра базується на любові, а не на ненависті. Ненависть до ворога – лише дещо похідне від любові до коханих, до сім'ї, до Батьківщини. Якщо ненависть до ворога починає переважати кохання до своїх, тоді релігія Перемоги перетворюється на самозгубний культ смерті. Безтямна ненависть не лише позбавляє розуму і розумної обережності у бою, але й починає завдавати шкоду боротьбі за Перемогу: лють має бути холодною і керованою вірою, а не навпаки.

Перемога починається тоді, коли приходить ясність, у чому вона полягає і як можна її досягнути. Все інше є лише оформленням цієї Перемоги – головним є досягнути зламу у пригніченні себе війною і побачити у ній шанс утвердити цінності свого майбутнього мирного життя. Для цього, однак, спочатку має відбутися перебудова своєї мирної свідомості і досягнення кожним громадянином і громадянкою мобілізації власної віри у Перемогу завдяки военній боротьбі за неї. Коли ця воєнна боротьба набуває чітких обрисів – хто її досягне, за допомогою яких ресурсів і якої стратегії, а головне заради чого, – тоді і визріває злам у ході війни.

Наша перемога – це перемога свободи над диктатурою [Strauss 1948], ліберальних цінностей над авторитаризмом [Adorno et al. 1950], відкритого суспільства над закритим [Поппер 1994], доброти над зверхністю [Дзоя 2019], поваги і кохання над приниженням і ненавистю

[Президент 2022], життя над смертю [Екгарт 2022]. Не можна цього забувати ніколи, а особливо у запеклому бою, коли хочеться ненавидіти і спопеляти, душити і ламати хребет голими руками – ненависть не має нищити кохання.

Мова нового покоління як повернення до джерел сенсу

Свого часу довелося писати, що українці стоять перед вибором – жити у радянському циклі поколінь чи почати власний [Бойченко 2019: 18–21]. Зараз такий вибір для усіх українців, не лише для молоді, став не лише гранично усвідомленим, але й невідворотнім. Не всі цей вибір приймають, але активна, творча частина українського суспільства обрала боротьбу за власну ідентичність, яка майже безальтернативно звузила до організованого протистояння російській навалі.

Від початку війни проти України, і сама росія – неусвідомлено, навіть проти своєї волі – також обрала український цикл поколінь, хоча для неї він чужий. Намагаючись грати за чужим сценарієм, росія втрачає свій, пострадянський цикл поколінь. Хоча у своїй ідеології росія і намагається бути вірною успадкованому від СРСР циклу, однак молодші покоління випадають з нього – об'єктивно. Адже це входження нинішній російський владний режим намагається проштовхувати через загарбницьку, несправедливу війну, і для молоді входження у радянський цикл поколінь більшою мірою постає через заперечення молоддю цієї чужої для них війни – сучасна російська молодь більшою мірою вихована на глобальній, а отже більшою мірою західній культурі. Про це свого часу попереджав Збігнев Бжезинський [Бжезинський 2000]. тобто не позитивно, не як вільний і творчий вибір, а під тиском обставин: зміняться обставини і цей вибір-заперечення війни молоді росіяни відкинуть як якусь неприємну халепу. Таке заперечення все ж у сучасній росії є доволі масовим: це не лише участь у маніфестаціях протесту і ухиляння від призову, але і через пасивну участь у війні, несумлінне виконання військового обов'язку – через нерішучі бойові дії, невиконання наказів, саботаж, залишення позицій, здачі в полон тощо. А ті молоді росіяни, хто виконують такі злочинні накази щодо ведення війни проти іншої країни на її території, теж не можуть стати частиною старого радянського циклу поколінь – адже вони діють всупереч радянській системі цінностей. Радянська влада, попри усі її вади, все ж після зречення культу особи Сталіна ніколи не йшла на настільки цинічний обман власного народу, не займалася відвертим міжнародним рекетом і комерційним тероризмом – як це робить російська федерація за режиму путіна. Тому апеляція до духу СРСР та його цінностей – не більше, ніж облуда, яку добре бачать самі росіяни. Таким чином, ані позитивно, ані негативно

молодші покоління росіян не готові повнокровно включатися у новий цикл поколінь – він для них чужий.

На жаль, ще не досить близьким є український цикл поколінь і для більшості розвинених демократій і для їхньої молоді – тут панують гедоністичні звички, від яких не бажають відмовлятися: молодь швидше готова померти від участі у екстремальних видах спорту, у захопленні шкідливими залежностями, аніж від участі у справедливій війні проти тиранії і імперських амбіцій світового терориста, якою стала путінська росія. Про таку опцію для російської молоді попереджали й українські філософи, зокрема – Володимир Волковський: «Саме ідеї, смисли і цінності ви-значають мотивацію поведінки окремих індивідів і цілих спільнот, а тим самим визначають політику і суспільне життя цілих поколінь. Хибна на-станова свідомості (mindset) веде до схиблення способу життя цілих сус-пільств» [Волковський 2021: 59]. Однак, перспектива «зависнути» у морально застарілому циклі поколінь загрожує не лише росіянам, але й багато кому у світі.

Хоча для багатьох у світі нинішня війна виглядає мало не як внутрішня проблема України і, можливо, внутрішня проблема росії, однак, ситуація в Україні поступово стає ситуацією, у яку потрапив увесь цивілізований світ: росія робить для цього усе більше і більше, поглиблюючи глобальну енергетичну кризу, провокуючи світову продовольчу кризу і врешті – тотальну економічну кризу. росія використовує Україну лише як привід почати глобальний переділ світу на зони впливу, прагне скасувати світові досягнення демократії і знову перетворити світ на сукупність зон впливу супер-держав.

От лише чи погодяться на цю стару гру у панів і клієнтів нові покоління, які виростили у ліберальних і демократичних цінностях? Чи погодяться нові покоління іменувати зло «безпекою», «стабільністю», «гордістю» «контролем над ситуацією», «керованою демократією» та іншими епітетами і облудними іменами, якими росія називає тиранію і цезаризм?

Іменування зла злом як передумова Перемоги добра

Банальність зла не свідчить про його силу – навпаки, про його слабкість: дещо банальне не є вартим того, щоби його захищати. Найбільша небезпека, утім, полягає в тому, що банальність зла його адепти намагаються представити як його нормальність: тобто, банальне – значить нормальне, адже воно є поширеним і звичним, чимось буденним, а отже ніби й самоочевидним. Однак, поширеність явища не є достатньою ознакою його нормальності. Наприклад, за Дюркгаймом, те, що є стійко поширеним, і є нормою, у тому числі моральною. Тому декому може

здаватися, що банальність зла означає мало не його моральність – щонайменше у соціологічно-статистичному розумінні. А й дійсно: якщо люди так живуть, якщо для них це «нормально», то може такою і є оця гегелева субстанційна моральність [Гегель 2000], яку не проговорюють, а просто так живуть? Ні, не так. Адже нормою Дюркгайм визнає лише ті поширені соціальні явища, порушення яких викликає у суспільстві миттєве реактивне незаперечне і одностаїнне обурення [Durkheim 2022/1893]. Але закриття концтаборів наприкінці правління нацистів не викликало у німців ніякого обурення – навпаки, швидше полегшення. Тобто, дії які «банально» вчиняв Адольф Айхман, не були для німців ніякою моральною нормою, як це він сам намагався представити [Арендт 2013]. Аналогічно, не є моральною нормою і будь-яке інше повсякденне і стихійне, або навіть організоване вчинення зла: не лише за нацизму чи сталінізму, рашизму чи інших політичних режимів. Адже ніхто не буде захищати це «банальне зло», як ніхто не захищає мух і комарів – їх просто терплять. Але навіть така «терпимість» є морально осудною – саме тому усі відчувають полегшення від необхідності терпіти, підтримувати, а то й самим вчиняти оце «банальне зло»: за найменшої нагоди від нього намагаються позбутися. Хоча – нерідко для того, щоб позбутися цього «банального зла» потрібна зовнішня підтримка, поштовх. Адже люди ніби «залипають» самі як мухи у субстанції банального зла. Звісно, що потім усі радіють, що вивільнилися з неї, але вже й не хочуть визнати власну провину у неспротиві цьому побутовому злу – як правило, причину такої пасивності щодо власного банального зла і покірності йому намагаються постфактум покласти на якогось цапа-відбувайла, тобто на якусь іншу людину, інстанцію, врешті – на химерні обставини, на тимчасову втрату тями тощо.

Україна перемогла росію вже давно – тим, що не зігнулася, не піддалася гвалту, не дозволила кривднику безкарно торжествувати. Навіть якщо Україна виявиться після цього у вкрай несприятливих обставинах, навіть якщо у чомусь програє війну у якомусь сенсі – військовому, економічному, політичному тощо, навіть якщо Україну буде взагалі знищено фізично, все одно Україна залишиться морально не переможеною. Більше того, росія вже доволі давно морально програла війну Україні – ще коли Україна піднімалася на майдани, знову і знову, попри усі перешкоди і підступи з боку росії проти розвитку українського суспільства і особливо – української державності. Україна у моральному плані останні десятиліття лише виграє у росії, попри свої можливі окремі програші і тактичні поразки у економічному, політичному плані, у сфері культурної індустрії тощо.

І все ж Україна має перемогти не лише морально. Більше того, саме перманентні моральні перемоги і загальна переможна позиція України

у моральному вимірі має створити для неї стратегічні переваги і в усіх інших сферах. Перемога має бути справжньою перемогою, а не чимось лише схожим на неї.

Передусім, моральна правота України привертає на її бік увесь світ, чи в усякому разі ті країни, для яких мораль справедливої війни на захист свого права на життя і ідентичність є значимою цінністю. Це означає, що стратегічно, тобто одна за іншою, на бік України таки придуть усі країни – навіть ті, які зараз не те, щоби засуджують Україну, але намагаються імітувати свій нейтралітет до росії. Адже кожна країна піклується про власну ідентичність і життя своїх громадян, тому співчуття і підтримку викликають не дії країни-агресора, а самовідданий захист країни-жертви агресії. Підтримка світу – це не лише фінанси, зброя, товари на підтримку України, передусім, такою підтримкою є ізоляція держави-агресора, сприяння її стагнації і краху її імперіалізму. Таким чином, росія «обтяжує власну карму» своїми варварськими і дикунськими діями: бумерангом повернуться до неї ті проблеми, які вона прагнула створити іншим країнам – не містичним чином, а як відплата, яка приходиться не завжди швидко, але дійсно із кармічною невідворотністю.

Урок з історії війни Півночі і Півдня США

Декому може здатися, що підтримка США України у її протистоянні російській агресії є суто справою двох великих геополітичних гравців, які міряються, у кого більша ядерна ракета. Корисно було би кожному зазирнути в історію війни Півночі і Півдня США 1861-1865 років, яка починалася з набагато кращими шансами багатого рабовласницького Півдня і завершилася його нищівною поразкою від демократичної Півночі. Багато у чому ця війна нагадує нинішню війну росії проти України – з тією різницею, що у ролі «Півночі» виступає якраз Україна. Варто прочитати усю статтю у «Нью Йорк Таймс» від 1863 року, коли війна також ще була далекою до завершення – статтю під назвою «Уроки війни» [Benson 1863]. Але для інтриги досить лише процитувати, які саме уроки висновували тоді, і порівняти їх з нинішньою ситуацією в Україні.

Перший урок висновувався зі спроби узаконити рабовладство у демократичному штаті – Ілінойс, на яку автор статті у «Нью Йорк Таймс» «Ніколи, навіть якщо завтра буде визнано Південну Конфедерацію, рабство не зможе відновити своє давнє панування в Західній півкулі. Надто багато живих, які боролися проти нього, і занадто багато мертвих, які були вбиті ним. І рано чи пізно вся країна зрозуміє, що чим довше не наважуються зупинити велике зло, тим більшим воно стає – і чим довше великий принцип ігнорують, тим більше непереборним буде його

самоствердження» [Benson 1863]. Цілком можливо, що урядовці та аналітики США передчувають для сучасної російської федерації долю, якої зазнала колись Південна Конфедерація. Але поза всяких сумнівів, вони глибоко переконані, що спроби у сучасному світі зробити когось рабом, вирішувати за нього його долю – приречені на ганебну поразку.

Другим і третім уроком Бенсон називає «небезпеку вищості, яка знеохочує» та «необхідність національної скромності» [Benson 1863].

Що ж це за «вищість, яка знеохочує»? Вочевидь, мова йде про пихатість. Ясна річ, що передусім є спокуса приписати її лише ворогу. Однак, пихатість ворога є його слабкістю – пихатість змушує його недооцінювати супротивника, а отже глибоко помилятися і отримувати внаслідок цього болісні поразки. Про це пише китайський філософ і воєнний стратег Сюнь-цзи у своїй класичній праці «Мистецтво війни»: «Той, хто знає ворога й себе, ніколи не програє війни; хто не знає ворога, але знає себе, інколи виграє, а інколи програє; той, хто не знає ні себе, ні ворога, програє кожну баталію» [Сунь-дзи 2016]. Але набагато більш небезпечною є власна пихатість – зверхність, яку приписують самим собі як нібито вроджену «вищість». Саме така «вищість» «discourage», тобто позбавляє натхненної сміливості, справжньої незламної впевненості в собі – навпаки, така хвалькуватість підсвідомо підточує цю впевненість, адже розбивається вщент при першій же невдачі: «Як я міг програти, якщо я маю незаперечну перевагу???». Така зверхність, така псевдо-вищість шкодить кожному солдату, а особливо кожному командирю на війні – і чим вищу посаду він обіймає, тим більше шкоди завдає ця зверхність і самозакоханість.

Але така віра у власну винятковість – якщо ця віра декларується нацією незалежно від її зусиль і її справжніх досягнень – ще більше шкодить нації. Але й урок національної скромності – не у тому, щоби плекати свою меншовартість. Він у тому, щоби судити про свою націю по її вже здійсненим справам і по її реальним досягненням. Ця скромність передбачає національну гордість – але не національну пихатість. Національна скромність передбачає велику і щоденну працю над здобуттям національної величч, яку можна досягнути не одномоментно, не раз і назавжди: вона не спускається через пророка з небес, але її творить сама нація через своїх свідомих представників копіткими, невтомними і постійними зусиллями.

Як зауважує Карл Бенсон щодо тих загроз ліберальним свободам і демократії від старих репресивних політичних і суспільних порядків: «... це остання боротьба демона, який розриває політичне тіло, перш ніж залишити його» [Benson 1863]. Вочевидь, Україна не може бути у безпеці, поки в росії зберігається правлячий нині політичний режим – навіть якщо він поміняє деякі політичні обличчя. Тож нашим завданням

є, щоб демон тоталітаризму, авторитаризму, тиранії і цезаризму, який опанував нині росією, залишив її політичне тіло, розірвавши його, щоби на його місці постало нове політичне тіло росії, нова російська справжня республіка. Лише новий політичний дух у новому політичному тілі росії здатні перемогти росію-терориста і прийти на зміну старій тоталітарній гідрі, яка була утворена реінкарнацією ЧК-ОГПУ-МГБ-КДБ-ФСБ, яке підпорядкувало собі армію та інші офіційні та тіньові силові структури, створивши нинішнє російське напівдержавне-напівкримінальне мілітарне утворення. Лише тоді можлива реальна перспектива повноцінної свободи і влади народу не лише в Україні, але й інших колишніх республіках СРСР. Знищення нинішнього політичного режиму у російській федерації – умова наявності майбутнього не лише у цих країнах, але і у самій росії. Тож боремося, як ще у 1831 році казали у Польщі: «За нашу і вашу свободу».

Висновки

Виправлення імен саме по собі не викоренить зло і злочини війни, однак саме воно дасть правильне бачення їх причин, а отже – і шляхів їх усунення, а також більш адекватного подолання наслідків війни. виправлення імен створює належні передумови для спрямування належних дій, а також закріплює їх результати. Нарешті, виправлення імен забезпечує від того, щоби праведнику-переможцю не підхопити самому вірус зверхності і облуди, який зробив агресором нині переможеного ініціатора війни.

Виправлення імен – практика, яка має свої джерела ще у міфології, передусім, у міфі про іменування тварин Адамом і у вченні Конфуція про виправлення зіпсованих імен. Однак, ця практика має здійснюватися не лише у певні революційні епохи, а стати перманентною – невинним практикуванням у щоденному виправленні і коректному застосуванні імен.

Виправлення імен потребує віри – віри у Перемогу: добра над злом, істини над брехнею, кривди над правдою. Ця віра не просто доповнює знання речей – вона лежить в основі знання речей: адже неможливо раціонально вичерпно перевірити і обґрунтувати сенс життя людини, доцільність пізнання і місце речей у світі. Те, що є лише *можливим* з точки зору науки, з позицій віри стає *необхідним*: віра створює детермінацію, яка не заміщає собою науку, але надбудовує над наукою вищі цілі, краще застосування для наукових знань.

Носієм нової віри мають стати нові покоління і передусім – покоління, яке воює і виборює свободу і гідність – для себе і для наступних поколінь, для своєї нації і для усіх інших націй світу, у тому числі – навіть

для тієї нації, яка зараз у своєму самозасліпленні викривлює імена і веде агресивну несправедливу антигуманну війну.

Війна України з росією за свою правду і свободу є драмою, у якій викресується універсальна істина. Це – навчання для цілого народу і для всього світу, наука, яку не отримати іншим шляхом, адже така освіта потребує моменту істини, який неможливо змодельювати в аудиторії, а можливо лише прожити на межі життя і смерті.

Посилання

- Арендт, Х. (2013). *Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі* / пер. з англ. Київ: Дух і Літера.
- Бжезинський, З. (2000). *Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи* / пер. з англ. О. Фешовець. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ.
- Бойченко, І. В. (2000). *Філософія історії. Підручник*. Київ: Знання.
- Бойченко, М. (2019). Завдання для філософії освіти в Україні у світлі теорії покоління. *Філософія освіти* 25(2), 8-34.
- Бойченко, О. І. (2012). *Державотворення у філософії Давнього Китаю: парадигми осягнення*. Дисертація доктора філософських наук: 09.00.05. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Волковський, В. (2021). Незалежність у протистоянні з «руським миром»: філософсько-педагогічний вимір. *Філософія освіти* 27(1), 57–79. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2021-27-1-4>
- Гегель, Г. В. Ф. (2000). *Основи філософії права, або Природне право і державознавство* / Пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ: Юніверс.
- Дзоя, Л. (2019). *Історія гордині: Психологія і межі розвитку* / пер. з італ. С. Сарвіри. Львів: Астролябія.
- Екгарт Майстер. (2022). *Проповіді* / пер. з середньовісним. С. Матіяш. Київ: Темпора.
- Ешкілев, В. (2019). Про виправлення імен. *REPORTER* 03/09/2019 10:20. <https://report.if.ua/statti/volodymyr-yeshkilyev-pro-vypravlennya-imen/>
- Крижанівський, О. П. (2002). *Історія Стародавнього Сходу: Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів*. Київ: Либідь.
- Мак'явеллі, Н. (2019). *Державець* / пер. з італ. Є.Тарнавський. Харків: Фоліо.
- Огієнко, І. (пер.). (2003-2022/1962). *Біблія-онлайн*. <https://only.bible/bible/ubio/>
- Плутарх. (1991). *Порівняльні життєписи* / пер. з давньогрек. Й. Кобова. Київ: Дніпро.
- Поппер, К. (1994). *Відкрите суспільство та його вороги*. Том 1. / Пер. з англ. О. Коваленка. Київ: Основи.
- Президент України. (2022). Президент підписав закон про ратифікацію Стамбульської конвенції. *Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво*. 21 червня 2022 року. <https://www.president.gov.ua/news/president-pidpisav-zakon-pro-ratifikaciju-stambulskoyi-konve-75969>
- Сунь-дзи. (2016). *Мистецтво війни* / пер. з кит. С. Лесняк. Львів: Видавництво Старого Лева.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York, N.Y. : Harper & Brothers.

- Benson, C. (1863). The Lessons of War. To the Editor of the New York Times. *The New York Times*. February 15, 1863. <https://www.nytimes.com/1863/02/15/archives/the-lessons-of-war.html?auth=-google1tap>
- Durkheim, E. (2022/1893). *De La Division Du Travail Social*. <https://pdflipe.one/download/4660813-de-la-division-du-travail-social>
- Habermas, J. (2022). Krieg und Empörung. Jürgen Habermas zur Ukraine. *Süddeutsche Zeitung*. 28. April 2022. <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergen-habermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/?reduced=true>
- Karpenko, I. V. & Guzhva, A. A. (2021). Human Being in the Dimension of the Psychosociocultural Matrix of Philosophizing. *Anthropological Measurements of Philosophical Research* (20), 69–77.
- Konfuzius. (1988). *Gespräche (Lun-yu)*. Aus dem Chinesischen übersetzt und herausgegeben von Ralf Moritz. Leipzig: Philipp Reclam jun.
- Nietzsche, F. (1874). *Vom Nutzen und Nachteil der Historie fuer das Leben*. Leipzig. E. W. Fritzsche.
- Strauss, L. (1948). *On Tyranny. An Interpretation of Xenophon's Hiero*. With a Foreword by A. Johnson. New York: Political Science Classics.
- Teaching About War. (2022). *Educators 4 Social Change*. <https://educators4sc.org/topic-guides/teaching-about-war/>
- Yermolenko, A. (2022). Widerstand statt Verhandlung. Antwort auf Jürgen Habermas. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 20.05.2022. <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/der-ukrainische-philosoph-yermolenko-antwortet-habermas-18044530.html>

References:

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York, N.Y. : Harper & Brothers.
- Arendt, H. (2013). *The trial of Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* / trans. from English. [In Ukrainian]. Kyiv: Duh i Litera.
- Benson, C. (1863). The Lessons of War. To the Editor of the New York Times. *The New York Times*. February 15, 1863. <https://www.nytimes.com/1863/02/15/archives/the-lessons-of-war.html?auth=-google1tap>
- Brzezinski, Z. (2000). *The Grand Chessboard. American Primacy and Its Strategic Imperatives* / trans. from English by O. Feshovets. [In Ukrainian]. Lviv – Ivano-Frankivsk: Lileya-NV.
- Boychenko, I. V. (2000). *Philosophy of history. Textbook*. [In Ukrainian]. Kyiv: Znannya.
- Boychenko, M. I. (2020). Tasks for Philosophy of Education in Ukraine in the Light of the Theory of Generations. [In Ukrainian]. *Philosophy of Education* 25(2), 8–34. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-25-2-1>
- Boychenko, O. I. (2012). *State formation in the philosophy of ancient China: paradigms of comprehension*. [In Ukrainian]. The dissertation of the doctor of philosophical sciences: 09.00.05. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv.
- Durkheim, E. (2022/1893). *De La Division Du Travail Social*. <https://pdflipe.one/download/4660813-de-la-division-du-travail-social>.
- Habermas, J. (2022). Krieg und Empörung. Jürgen Habermas zur Ukraine. *Süddeutsche Zeitung*. 28. April 2022. <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergen-habermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/?reduced=true>

- Hegel, G. W. F. (2000). *Natural Law: The Scientific Ways of Treating Natural Law, its Place in Moral Philosophy, and its Relation to the Positive Sciences of Law* / trans. from German by R. Osadchuk and M. Kushnir. [In Ukrainian]. Kyiv: Univers.
- Eckhart Meister. (2022). *Sermons* / trans. from middle upper German by S. Matiash. [In Ukrainian]. Kyiv: Tempora.
- Eshkilev, V. (2019). About name correction. [In Ukrainian]. *REPORTER* 03/09/2019 10:20. <https://report.if.ua/statti/volodymyr-yeshkilyev-pro-vypravlennya-imen/>
- Karpenko, I. V. & Guzhva, A. A. (2021). Human Being in the Dimension of the Psychosociocultural Matrix of Philosophizing. *Anthropological Measurements of Philosophical Research* (20), 69–77.
- Konfuzius. (1988). *Gespräche (Lun-yu)*. Aus dem Chinesischen übersetzt und herausgegeben von Ralf Moritz. Leipzig: Philipp Reclam jun.
- Kryzhanivsky, O. P. (2002). *History of the Ancient East: A textbook for students of historical specialties of higher educational institutions*. [In Ukrainian]. Kyiv: Lybid.
- Machiavelli, N. (2019). *The Prince* / trans. from Italian by E. Tarnavsky. [In Ukrainian]. Kharkiv: Folio.
- Nietzsche, F. (1874). *Vom Nutzen und Nachteil der Historie fuer das Leben*. Leipzig. E. W. Fritzsche.
- Ogienko, I. (trans.). (2003–2022 / 1962). *Bible online*. [In Ukrainian]. <https://only.bible/bible/ubio/>
- Plutarch. (1991). *Parallel Lives* / trans. from ancient Greek by J. Kobiv. [In Ukrainian]. Kyiv: Dnipro.
- Popper, K. (1994). *The Open Society and Its Enemies. Volume 1.* / Trans. from English by O. Kovalenko. [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy.
- President of Ukraine. (2022). The President signed a law ratifying the Istanbul Convention. *President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy. Official website*. [In Ukrainian]. June 21, 2022. <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-pro-ratifikaciyu-stambulskoyi-konve-75969>
- Strauss, L. (1948). *On Tyranny. An Interpretation of Xenophon's Hiero*. With a Foreword by A. Johnson. New York: Political Science Classics.
- Sun Tzu. (2016). *The Art of War* / trans. from Chinese by S. Lesnyak. [In Ukrainian]. Lviv: The Old Lion Publishing House.
- Teaching About War. (2022). *Educators 4 Social Change*. <https://educators4sc.org/topic-guides/teaching-about-war/>
- Volkovskiy, V. (2021). Independence in opposition to the “Russian world”: a philosophical and pedagogical dimension. [In Ukrainian]. *Philosophy of Education*, 27(1), 57–79. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2021-27-1-4>
- Yermolenko, A. (2022). Widerstand statt Verhandlung. Antwort auf Jürgen Habermas. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 20.05.2022. <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/der-ukrainische-philosoph-yermolenko-antwortet-habermas-18044530.html>
- Zoja, L. (2019). *History of Arrogance: Psychology and Limits of Development* / trans. from Italian. S. Sarvira. [In Ukrainian]. Lviv: Astrolabia.

Mykhailo Boichenko. Correction of the naming of things: the coercion of war in education and public life

Education reveals itself as an area of priority use of the basic vocabulary of society, and at the same time that is why in the education it is best field to start

correcting and refining this vocabulary. The war aims to radically reconsider social values, to abandon unjustified compromises, and the proper way to do this is to correct the names. At one time, with the help of naming, people recorded important characteristics of the world, categorized and classified them, set appropriate markers for vital phenomena and processes. This is reflected, in particular, in the biblical myth of Adam, who gave names to living beings. The Chinese philosopher Confucius had explained and conceptualized the situation of name rectification as a necessary procedure to which society should periodically turn. However, one should not wait until a war or other deep social crisis necessitates the rectification of names – the correction of names should be carried out constantly, as a routine procedure, as an element of the application of critical thinking. However, in contrast to the traditional view of critical thinking, the correction of names also requires faith – to establish those values that are not subject to critical review. In times of war, it is faith in Victory. Correction of names has its bearer – a new generation, whose values were formed by participation in the war. Russia's current war against Ukraine largely reproduces the value disposition of the Southern Confederate war against the North in the United States in 1861-1865 – important lessons from the war can be learned from this. One of the most important tasks is to properly name evil as evil, to oppose the unanimous public outrage at the desire of the strong to establish themselves at the expense of the weak. The naming of evil as evil opens up the possibility of establishing good as a force, of discovering the economic, political, and military advantages of moral right.

Key words: *education, war, rectification of names, correction of naming, good, evil, generation, Ukraine.*

Бойченко Михайло, доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретичної та практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, провідний науковий співробітник відділу взаємодії університетів і суспільства Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України.

E-mail: boychenkomy@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>

Boichenko Mykhailo, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Professor of the Department of Theoretic and Practical Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, leading researcher of the Department of Interaction between Universities and Society, Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

E-mail: boychenkomy@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>